

شناسایی مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر آموزه‌های اسلامی و اعتبار بخشی آن توسط مدیران آموزشگاهی

دکتر علیرضا قاسمی‌زاد^{*} دکتر پری مشایخ^{**} الهام خواجه^{***}

چکیده

هدف پژوهش حاضر شناسایی مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر اسلامی و با رویکرد تحلیل مضمون و اعتبار یابی آن است. روش پژوهش یک مطالعه ترکیبی و جزء طرح‌های متوالی اکتشافی از نوع ابزارسازی می‌باشد، در بخش کیفی به شیوه تحلیل مضمون، ابعاد و گویه‌های سازنده مؤلفه مدیریت زمان از منظر اسلامی مشخص شد. در بخش کمی این مؤلفه‌ها اعتباریابی و اولویت‌بندی شد. جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل منابع اسلامی از جمله قرآن و نهج‌البلاغه می‌باشد که با مطالعه کل کتاب‌ها احادیث و آیات مربوط به زمان استخراج و مورد تحلیل قرار گرفت و در بخش کمی نیز جامعه پژوهش شامل مدیران مدارس شهرستان کازرون بود که به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار مورد استفاده در این پژوهش متون کاوی و پرسش‌نامه محقق ساخته است. ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده برای پرسش‌نامه ۰/۹۳ و روایی آن توسط تحلیل عاملی مورد تأیید قرار گرفت. داده‌های پژوهش در بخش کیفی توسط شیوه تحلیل مضمون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در بخش کمی از تحلیل عامل تاییدی استفاده شد. براساس نتایج به دست آمده در بخش کیفی مدل مدیریت زمان از منظر آموزه‌های اسلامی مشتمل بر پنج مؤلفه تعهد، مدیریت، وجدان‌مداری، بصیرت و مراقبه است که در اعتبار یابی توسط مدیران آموزشگاهی مورد تأیید قرار گرفت.

واژگان کلیدی: مدیریت زمان، مؤلفه‌ها، آموزه‌های اسلامی، اعتباریابی، مدیران آموزشگاهی.

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۵/۲۲

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۹/۰۶

* نویسنده مسئول: استادیار مدیریت آموزش عالی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، ایران.
Ghasemizad@kau.ac.ir.....

** استادیار برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، ایران.
Mashayekh.P@kau.ac.ir.....

*** دانشجوی کارشناسی ارشد تحقیقات آموزشی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، ایران.
elham_khaje@yahoo.com.....

زمان با ارزش‌ترین و گرانبهاترین سرمایه و حیاتی‌ترین منبعی است که در اختیار هر فردی قرار دارد و زندگی با آن ساخته می‌شود و تلف شدن آن ضایعات جبران‌ناپذیری را به بار می‌آورد. نگرش صحیح نسبت به زمان و مدیریت‌پذیر بودن آن، نخستین گام در مسیر استفاده بهینه از وقت است. زیرا برخلاف آنچه تصور می‌شود، زمان را می‌توان در اختیار گرفت و کنترل کرد. وقتی زمان را از دست دادیم دیگر نمی‌توانیم آن را جبران کنیم. پس یکی از اساسی‌ترین جنبه‌های مدیریت وقت، بهینه‌سازی استفاده از آن است (به‌پژوه، ۱۳۸۱).

مدیریت صحیح زمان موجب به حداکثر رساندن کارایی فرد، افزایش میزان انرژی و امید به زندگی و کاهش فشار روانی، ارتقای دانش، نگرش و رفتار شخص در جهت بهره‌برداری مناسب‌تر از عمر خواهد بود (غفاری، ۱۳۷۲). در واقع با بهره‌گیری از اصول و شیوه‌های مدیریت زمان می‌توان به اهداف دلخواه خود رسید و بازدهی و بهره‌وری خود را افزایش داد. مدیریت صحیح زمان عامل اصلی موفقیت فرد بوده و تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر کمیت و کیفیت زندگی دارد. در واقع با مدیریت صحیح وقت می‌توان بیشترین کار را در کمترین زمان ممکن انجام داد (سروش، ۱۳۸۱).

متخصصان علم مدیریت بر این باورند که مفهوم کلی مدیریت زمان این است که توفیق در انجام حجم قابل ملاحظه‌ای کار در مدت زمان محدود، لزوماً با کار سخت و تلاش بیشتر حاصل نمی‌شود، بلکه کافی است اندکی از هوش و ذکاوت خود بهره گرفت و با اندکی تغییر در عادت‌های کاری تا ۲۰ درصد از وقت خود را صرفه‌جویی نمود (جسمی، ۱۳۷۶).

مدیریت زمان به معنی تحت کنترل گرفتن زمان برای استفاده حداکثر از آن در رسیدن به هدف است، چنین مدیریتی باعث افزایش بهره‌وری و کاهش مشکلات ناشی از کار است. مدیریت زمان شامل مهارت‌هایی از قبیل هدف‌گذاری، اولویت‌بندی، برنامه‌ریزی، استفاده بهینه از لحظه‌ها، انضباط شخصی، روش‌های سازماندهی و... می‌باشد. این مهارت‌ها به خوبی می‌توانند باعث حذف بسیاری از منابع استرس‌زانی شده و در نتیجه موجب بهبود بهداشت روانی افراد شوند (جوهری‌زاده، ۱۳۸۴). مدیریت زمان یعنی این که کنترل زمان و کار خویش را بدست بگیریم و اجازه ندهیم که امور و حادثه‌ها ما را

هدایت کنند. به تعبیر دیگر اگر انسان در رابطه با جریان‌های زندگی، انفعالی عمل کند. زمان او به شدت هدر خواهد رفت، به تعبیر دیگر «مدیریت زمان» همان مدیریت بر خویشتن است و جالب است که بدانیم مهارت‌هایی که ما برای اداره دیگران نیازمندیم همان مهارت‌هایی است که برای اداره خود نیازمندیم (صفا، ۱۳۸۹).

مدیریت زمان دارای دو مؤلفه مهم می‌باشد که عبارتند از مهارت فردی مدیریت زمان و مهارت سازمانی که خود به شش بعد تقسیم می‌گردد که عبارتند از: هدف‌گذاری، اولویت‌بندی اهداف و فعالیت‌ها، تفویض اختیار، برنامه‌ریزی عملیاتی، مدیریت ارتباطات و مدیریت جلسات. مهارت‌های فردی مدیریت زمان یعنی به‌کارگیری زمان و تنظیم منظم و منطقی اوقات در اختیار فرد. در واقع مدیریت زمان به خودآگاهی بستگی دارد و اغلب فشارهای ناشی از وقت در ویژگی‌های شخصیتی افراد ریشه دارد. مهم‌ترین آن‌ها، یکی نیاز شدید به قدرت است و دیگری شیوه ذهنی خاصی که بر جزئیات تأکید می‌کند و سرانجام علاقه به پرکاری بیش از حد. به‌کارگیری اصول مدیریت زمان موثر نخواهد بود مگر فرد از وجود این نیازها و شیوه‌ها و الگوهای رفتاری در شخصیت خویش آگاهی داشته باشد (فراست^۱، ۱۳۷۲ به نقل از سوسنی، ۱۳۷۸).

اسلام به عنوان کامل‌ترین دین الهی که برای بشریت آمده بر مساله برنامه‌ریزی و استفاده بهینه از زمان تأکید و پافشاری نموده است. در حقیقت می‌توان گفت مبتکر اصلی این بحث در نگاه و عمل، اسلام است. زندگی پیامبر و حضرت علی به عنوان اسوه‌های اسلامی مملو از اتفاقاتی است که نشانگر توانمندی آن‌ها در مدیریت زمان است. این موضوع به حدی مهم است که حتی مطابق آنچه در احادیث آمده است در روز قیامت بنده قدم از قدم برنمی‌دارد مگر آن‌که از او درباره چند چیز سؤال می‌کنند، یکی از آن‌ها نعمت عمر است (پهلوان و نیاسر، ۱۳۹۰). در آموزه‌های قرآنی و تعالیم نهج‌البلاغه مطالبی کاربردی و گران سنگی پیرامون بهره‌گیری صحیح از وقت ارائه گردیده که تمام جوانب مادی، معنوی، دنیوی و اخروی در آن‌ها ملحوظ گردیده است. قرآن از یک سو عدم مدیریت و بهره‌مندی صحیح از زمان را موجب خسران آدمی می‌داند و از سوی دیگر صحت ایمان و صلاحیت عمل را منوط به شناخت زمان و مدیریت آن نموده است (صمدی، ۱۳۸۱).

در حدیثی از امام علی (ع) نیز بر این موضوع تأکید شده است: «مَنْ أَمِنَ الزَّمَانَ خَانَهُ وَمَنْ تَعَطَّمَ عَلَيْهِ أَهَانَهُ وَمَنْ تَرَعَمَ عَلَيْهِ أَرْغَمَهُ وَمَنْ لَجَأَ إِلَيْهِ أَسْلَمَهُ» (مجلسی، ۱۳۶۱). هر آن‌که به زمانه اطمینان کند، زمانه به او خیانت کند؛ و هر که زمانه را بیش از اندازه بزرگ شمارد، زمانه او را خوار کند، و هر که برخلاف میل زمانه عمل کند، زمانه را به خشم آورده است؛ و هر که به زمانه پناه آورد، زمانه او را تسلیم می‌کند. این روایت شریف دلالت بر اهمیت برنامه‌ریزی و مدیریت زمان و پرهیز از باری به هر جهت بودن دارد. لذا با توجه به فرهنگ غنی مسلمانان ریشه اصلی این بحث و نظریه را باید در قوانین و دستورات دینی اسلام جستجو نمود و از آنجا که از نظر اسلام هدف از خلقت انسان رسیدن به سعادت و کمال است و هر انسان فرصت محدودی در اختیار دارد تا به این هدف دست یابد و فطرت کمال‌طلب انسان رسیدن به اهداف مادی و محدود را بر نمی‌تابد و به افقی برتر که همان کمال اخلاقی و معنوی است می‌اندیشد، لذا در این پژوهش به تبیین مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر اسلام پرداخته می‌شود.

اگر چه در رابطه با مؤلفه‌های مدیریت زمان قائدمحمدی و ناظم (۱۳۹۰) تأثیر مدیریت زمان بر اهمال‌کاری (تمنایی فر و قاسمی، ۱۳۹۶)، فرایندهای مدیریت دانش، هیدوخ (۱۳۹۱)؛ کارآفرینی (قائدمحمدی و ناظم، ۱۳۹۰) پژوهش‌هایی انجام شده است. اما در زمینه پژوهش‌های اسلامی تنها موارد اندکی مطالعه صورت گرفته که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود: ملکی (۱۳۹۲) در تحقیقی تحت عنوان «مدیریت زمان از منظر قرآن و نهج‌البلاغه» نشان می‌دهد رهنمودهای قرآنی مبین استفاده بهینه از زمان است و توصیه معصومین بالاخص امام علی (ع) در کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه پیرامون بهره‌گیری درست از عمر است. پهلوان و شریعتی‌نیاسر (۱۳۹۰) نیز نشان دادند که در نهج‌البلاغه مسلمانان از به بطالت گذراندن عمر برحذر داشته شده‌اند و با شناخت نیازها و اولویت‌بندی آن‌ها و برنامه‌ریزی صحیح باید از به تاخیر انداختن کارها پرهیزند. همچنین زمان‌سنجی، وقت‌شناسی، استفاده بهینه از فرصت‌های به دست آمده، تدارک فرصت‌های از دست رفته و شناخت موانع مدیریت زمان از جمله روش‌های مدیریت زمان در نهج‌البلاغه است.

با مرور مطالعات انجام شده و جستجو در میان منابع مطالعاتی، مقالات علمی، منابع و کتب دست اول و دست دوم در مجامع علمی و منابع اسلامی ملاحظه می‌شود که

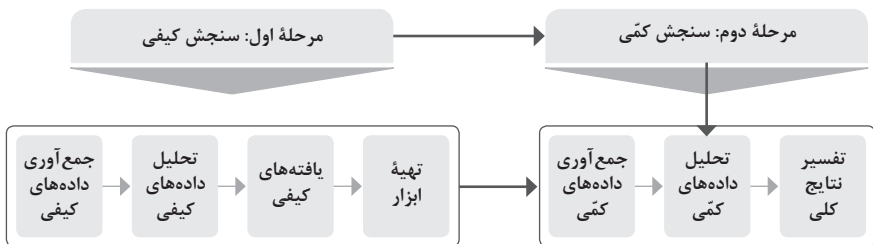
در مورد مدیریت زمان کتاب‌های متعددی نگاشته شده است، که می‌توان گفت هسته مشترک تمامی آن‌ها ارائه اصول و راهکارهای مدیریت زمان می‌باشد. اکثر این کتاب‌ها توسط نویسندگان غربی به نگارش درآمده است و مولفان مسلمان نیز، محتوایی تقریباً شبیه به آثار غرب ارائه داده‌اند. در آثاری که در این زمینه تالیف شده است به طوری جدی و به عنوان مبحثی مستقل با روشی آمیخته به مؤلفه‌های مدیریت زمان از دیدگاه دینی و اسلامی پرداخته نشده و اگر هم شده یا به صورت مختصر بوده و یا با رویکردی متفاوت از رویکرد این پژوهش (اغلب مطالعه کتابخانه‌ای) بوده است. بنابراین در این پژوهش مؤلفه‌های مدیریت زمان در قالب سؤال‌های زیر از منابع اسلامی استخراج و از دید مدیران مدارس تدوین، اعتباریابی و اولویت‌بندی می‌شود:

- مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر آموزه‌های اسلامی چیست؟

- مؤلفه‌های مدیریت زمان از دیدگاه مدیران شهرستان کازرون چه اولویت‌هایی می‌باشد؟

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به روش پژوهش آمیخته رویکرد متوالی - اکتشافی از نوع ابزارسازی (شکل ۱) انجام گردید. در این رویکرد ابتدا داده‌های کیفی چارچوب اولیه مؤلفه‌های مدیریت زمان براساس متون اسلامی (قرآن و نهج البلاغه) به روش تحلیل مضمون استخراج گردید. سپس در مرحله دوم این چهارچوب از طریق داده‌های کمی گردآوری و تحلیل شدند. در نهایت هر دو تحلیل کیفی و کمی یک‌جا مورد بررسی قرار گرفت (کرسول و پلانوکلاک، ۲۰۱۷).

شکل ۱. نمودار فرایند پژوهش ترکیبی متوالی اکتشافی (برگرفته از کرسول و پلانوکلاک، ۲۰۱۷)

جامعه پژوهش در بخش کیفی (تحلیل مضمون) شامل کتاب‌های قرآن کریم، نهج‌البلاغه و کتاب جامع الاحادیث محمدی‌ری‌رشهری (۱۳۸۳) بود که با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند از نوع موارد مطلوب آیات و احادیث مرتبط با زمان انتخاب شدند.

در بخش کمی نیز با توجه به سازه مدیریت زمان و اهمیت آن در مدیریت آموزشی جامعه آماری شامل کلیه مدیران مدارس ابتدایی (۱۰۳ نفر)، راهنمایی (۵۳ نفر) و متوسطه (۳۶ نفر) می‌باشند، که در مجموع ۱۹۲ نفر می‌باشند. حجم نمونه براساس جدول کرجسی و مورگان تعیین شد که شامل ۱۵۰ نفر از مدیران مدارس ابتدایی، راهنمایی و متوسطه در سطح شهرستان کازرون بود. برای انتخاب مدیران از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده استفاده شد که فراوانی و درصد آنان در جدول ۱ آمده است.

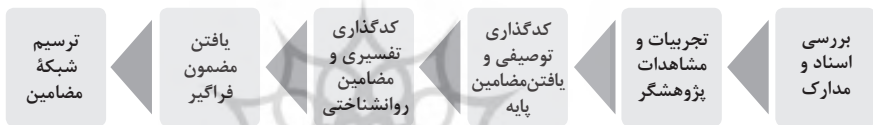
جدول ۱. ویژگی‌های نمونه براساس خصوصیات دموگرافیک

درصد	فراوانی		
۴۲	۶۳	زن	جنسیت
۵۸	۸۷	مرد	
۱۶	۲۴	کاردانی	مدرک
۵۸	۸۷	کارشناسی	
۲۶	۳۹	کارشناسی ارشد	

داده‌های حاصل از جدول ۱ نشان می‌دهد که ۵۸ درصد از اعضای نمونه مرد و ۴۲ درصد زن بودند، ۱۶ درصد دارای مدرک کاردانی، ۵۸ درصد دارای مدرک کارشناسی و ۲۶ درصد دارای مدرک کارشناسی ارشد بودند.

در رابطه با روش تجزیه و تحلیل داده‌ها لازم به ذکر است که در بخش کیفی جهت استخراج مقوله‌ها، ملاک‌ها و نشانگرها برای دستیابی به چارچوب

مفاهیم، عبارات و واژه‌های کلیدی) مدیریت زمان از منظر اسلام، کتاب‌ها (قرآن، نهج‌البلاغه) مورد کنکاش قرار گرفت. در این پژوهش، کدگذاری داده‌ها با استفاده از رویکرد تحلیل مضمونی، انجام شد. تحلیل مضمون، راهبرد تقلیل و تحلیل داده‌ها است که به کمک آن داده‌های کیفی، تقسیم‌بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌شود. تحلیل مضمون راهبردی توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌کند (گیون، ۲۰۰۸). با استفاده از این روش سه مضمون فراگیر (عوامل)، سازمان‌دهنده (ملاک‌ها) و پایه (نشانگرها) و در نتیجه چهارچوب اولیه الگوی کیفی مؤلفه‌های مدیریت زمان از دیدگاه آموزه‌های اسلامی شکل گرفت (شکل ۲).

شکل ۲. فرایند پژوهش به منظور دستیابی به مؤلفه‌های مدیریت زمان از دیدگاه اسلام

در بخش کمی داده‌ها از طریق پرسش‌نامه جمع‌آوری و تحلیل گردید، این پرسش‌نامه محقق ساخته که براساس مؤلفه‌های استخراج شده در مرحله کیفی یعنی کدگذاری و تحلیل مضمون و در قالب ۴۰ گویه و در طیف ۵ درجه‌ای لیکرت طراحی و ساخته شد و برای تعیین پایایی پرسش‌نامه از روش ضریب الفای کرونباخ استفاده شد که برابر با ۰/۹۳ و قابل قبول تلقی گردید.

یافته‌های پژوهش

الف: یافته‌های مطالعه کیفی

برای بررسی سؤال اول پژوهش «مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر آموزه‌های اسلامی چیست؟» از روش تحلیل مضمون استفاده گردید. تحلیل مضمون یکی از متون تحلیلی مناسب در پژوهش‌های کیفی است که می‌توان از آن برای شناخت الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده کرد (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و

شیخ‌زاده، ۱۳۹۰). این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶). در واقع مضمون، ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤال‌های پژوهش است (کینگ و هاروکس، ۲۰۱۰).

شبکه مضامین براساس روندی مشخص مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن)، مضامین سازمان‌دهنده (مضامین بدست آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) و مضامین فراگیر (مضامین عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل) را نظام‌مند می‌کند. تعداد مضامین فراگیر از تعداد مضامین پایه و سازمان‌دهنده کمتر خواهد بود و هر مضمون فراگیر، هسته و کانون شبکه‌های مضمونی را تشکیل می‌دهد بنابراین ممکن است تحلیل به چندین شبکه مضامین منجر شود. سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین برجسته هریک از این سه سطح همراه با روابط آن‌ها نشان داده می‌شود (عابدی‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۰).

بنابراین ابتدا متن اصلی، آیات قرآن، گزیده‌های سخنان امام علی (ع) در نهج‌البلاغه که قبلاً انتخاب شده بودند با توجه به مضمونی که با خواندن آن متن، مستقیماً به ذهن متبادر می‌گردد، کدبندی شدند. این مضامین که از متن اصلی استخراج شده‌اند «مضامین پایه‌ای» نامیده می‌شوند. در واقع از توصیف و تفسیر غنی و عمیق آیات قرآن و حکمت‌ها، خطبه‌ها و نامه‌های امام علی (ع) در نهج‌البلاغه به طور کلی ۶۰۸ کد اولیه استخراج گردید که ۳۱۱ کد مربوط به کتاب نهج‌البلاغه و ۲۹۷ کد مربوط به قرآن می‌باشد، که پس از چندین بار مرور و مشورت با افراد مطلع، خلاصه‌سازی، براساس تشابه و تناسب، طبقه‌بندی و ادغام شدند در قالب ۶۴ مقوله و ۱۷ مضمون پایه طبقه‌بندی گردیدند (جدول ۲).

جدول ۲. مضامین پایه مدیریت زمان برگرفته شده از قرآن و نهج‌البلاغه

مضامین پایه‌ای	منبع	مقوله
بی‌ریایی	قرآن	ظاهر و باطن یکسان - یکرنگ بودن - صداقت در کارها - گفتار و عمل یکسان
دادگر بودن	قرآن	عادل بودن - پاداش به اندازه زحمت و تلاش - ارزش هر چیز و هر کس
تاب‌آوری	قرآن	شکیبایی - استقامت - صبر و حوصله - تحمل عذاب و سختی - بردباری - بیان نکردن هر چیزی
انسان‌مداری	قرآن	شایسته سالاری - برگزیده شدن - انتخاب - اختیار - بلند مرتبه بودن انسان - اراده انسان
خرد ورزی	قرآن	آگاهی از اسرار دنیا - دقت در انجام کارها - کنترل کارها - توانایی اداره کارها
چشم‌انداز وسیع	نهج‌البلاغه	آینده‌نگری - دوراندیشی - واقع‌نگری - توجه به پایان کار - یاد قیامت - آمادگی برای مرگ
جدیت	نهج‌البلاغه	قاطعیت در رهبری - فرمانبرداری - عمل به دستورات - ولایت پذیری - تبعیت از جمع
نظارت پیوسته	نهج‌البلاغه	خداترس بودن - تسلط بر نفس اماره - خود را به خدا سپردن - ناظر بودن خداوند
سازماندهی	قرآن	اهمیت انجام به موقع کار - محدوده زمانی مشخص - آمادگی قبل از انجام کار - تعیین زمان مشخص هر کار - برنامه‌ریزی - وقت‌شناسی
فرصت طلبی	قرآن	استفاده بهینه - گذران سریع عمر - ارزش و اهمیت زمان - استفاده صحیح و به موقع
برنامه‌ریزی	قرآن	ضرورت استفاده از فرصت‌ها - برنامه‌ریزی - نظم و ترتیب - عمر محدود - وقت‌شناسی - سازماندهی امور - تدوین اهداف - همه چیز به وقت خود - هدف مشخص
هدف‌گزینی	قرآن	نظم و هدفمندی - هدف معین و مشخص - مشخص کردن هدف هر کار
مسئولیت‌پذیری	قرآن	وفای به عهد - خلف وعده - فرمانبرداری
عملگرایی	قرآن	نتیجه در گرو عمل - ارزش عمل کردن - اهمیت عمل نسبت به سخن
وقت‌شناسی	قرآن	زمان اندک - تعیین زمان هر چیز - تعیین اندازه و حد
عدالت	نهج‌البلاغه	ضرورت پایبندی به عهد - پرهیز از کوتاهی - ارزش تداوم و عمل - توجه به حدود الهی

پس از دست یافتن به مضامین پایه‌ای، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر با توجه به مضامین پایه‌ای انتزاع شدند. در این مرحله از تحلیل مضمونی سعی می‌شود با سازماندهی مجدد مضامین اولیه یا همان مضامین پایه‌ای به مضامین انتزاعی‌تری دست یابیم که ما را به مضمون‌های اصلی‌تری رهنمون سازد. مضامین پایه استخراج شده در چهارچوب پنج مؤلفه مدیریت زمان به عنوان مضامین سازمان‌دهنده قرار گرفتند و در نهایت همخوانی مضامین با کدهای اولیه بررسی و ۵ مضمون سازمان‌دهنده به عنوان مؤلفه‌های مدیریت زمان از منظر آموزه‌های استخراج شد و شبکه تحلیل مضامین رسم گردید (شکل ۳).

شکل ۳. مؤلفه‌های مدیریت زمان مستخرج از متون اسلامی

یافته‌های مطالعه کمی

در مرحله بعد براساس مضامین و مقوله‌های استخراج شده در مرحله کیفی (کدگذاری و تحلیل مضمون) در زمینه مدیریت زمان پرسش‌نامه‌ای با ۴۰ گویه طراحی شد برای اعتباریابی در اختیار مدیران مدارس شهرستان کازرون قرار گرفت. برای تحلیل و اعتباریابی داده‌ها از روش تحلیل عامل تاییدی استفاده شد. به دلیل این که مدل نظری پژوهش براساس منابع روایی و قرآن کریم تهیه شده بود. از آنجا که در این پژوهش این زیربنا براساس منابع اسلامی مشخص شده بود

از تحلیل عامل تاییدی استفاده شد. در واقع در تحلیل عامل تاییدی فرض بر این است که نمرات مورد مطالعه در یک متغیر منعکس کننده وضعیت آن مورد در یک عامل زیربنایی تر است که به دلیل پنهان بودن امکان اندازه‌گیری مستقیم آن وجود ندارد (قاسمی، ۱۳۹۲).

در تحلیل عامل تاییدی شاخص‌های مدل در دو دسته شاخص‌های برازش کلی (ساختاری) و شاخص‌های منفرد (اندازه‌گیری) برای هر پارامتر (وزن‌های رگرسیونی) مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این تحلیل با توجه به برون داد نرم افزار AMOS مشاهده می‌شود که همه وزن‌های رگرسیونی معنادار بودند به این صورت که مقدار سطح معناداری بالاتر از ۰/۰۵ و مقدار CR یا مقدار بحرانی از ۱/۹۶ بزرگ‌تر بود.

اما در رابطه با شاخص‌های برازش کلی همان‌طور که در جدول ۳ ملاحظه می‌گردد. ابتدا برخی از این شاخص‌های برازش کلی در دامنه مورد قبول قرار نگرفت. به این صورت که در مرحله اول مقدار کای اسکوتر نسبی برابر با ۳/۸۵ بود و از آنجا که مقدار کای اسکوتر نسبی بین یک تا ۵ مناسب و در دامنه مطلوب می‌باشد، پس مقدار به دست آمده مطلوب است. لازم به ذکر است برخی مقدار بسیار زیاد ۵ را برای آن مناسب می‌دانند (ویتون، ماتن، آلوین و سامرز، ۱۹۷۷) برخی مقدار ۱ تا ۲ (تاباچنیک و فیدل^۲، ۲۰۰۷) و برخی ۱ تا ۳ (کلاین و کلامر^۳، ۲۰۰۱) را به عنوان بهترین مقدار شاخص در نظر گرفته‌اند. در حالی که مقدار ۱ نشان‌دهنده برازش کامل مدل می‌باشد. شاخص دیگر RMSEA این شاخص باید از ۰/۰۵ کمتر باشد و در اینجا این شاخص برابر با ۰/۰۸۰ است که در دامنه مطلوب نمی‌باشد. البته شاخص‌های دیگر مثل PNFI، NNFI، AGFI، IFI همگی در دامنه مطلوب قرار گرفتند اما شاخص CFI نیز برابر با ۰/۹۸ بود. اگر مقدار CFI ۰/۹۰ بیشتر باشد، مدل از برازش خیلی خوبی برخوردار می‌باشد (هو و بنتلر^۴، ۱۹۹۹).

1. Wheaton, Muthen, Alwin, & Summers
2. Tabachnick, & Fidell
3. Kline, & Klammer
4. Hu, & Bentler

جدول ۳. شاخص‌های برازش مدل مربوط به تحلیل عاملی تاییدی قبل از اصلاح

الگو	χ^2/df	RMSEA	PNFI	NNFI	CFI	IFI	AGFI
الگوی اصلی (بدون اصلاح)	۳/۸۵	۰/۰۸	۰/۵	۰/۹	۰/۹۸	۰/۹	۰/۸
مقدار مطلوب	< ۵	< ۰/۰۵	> ۰/۵	> ۰/۹	> ۰/۹	> ۰/۹	> ۰/۸

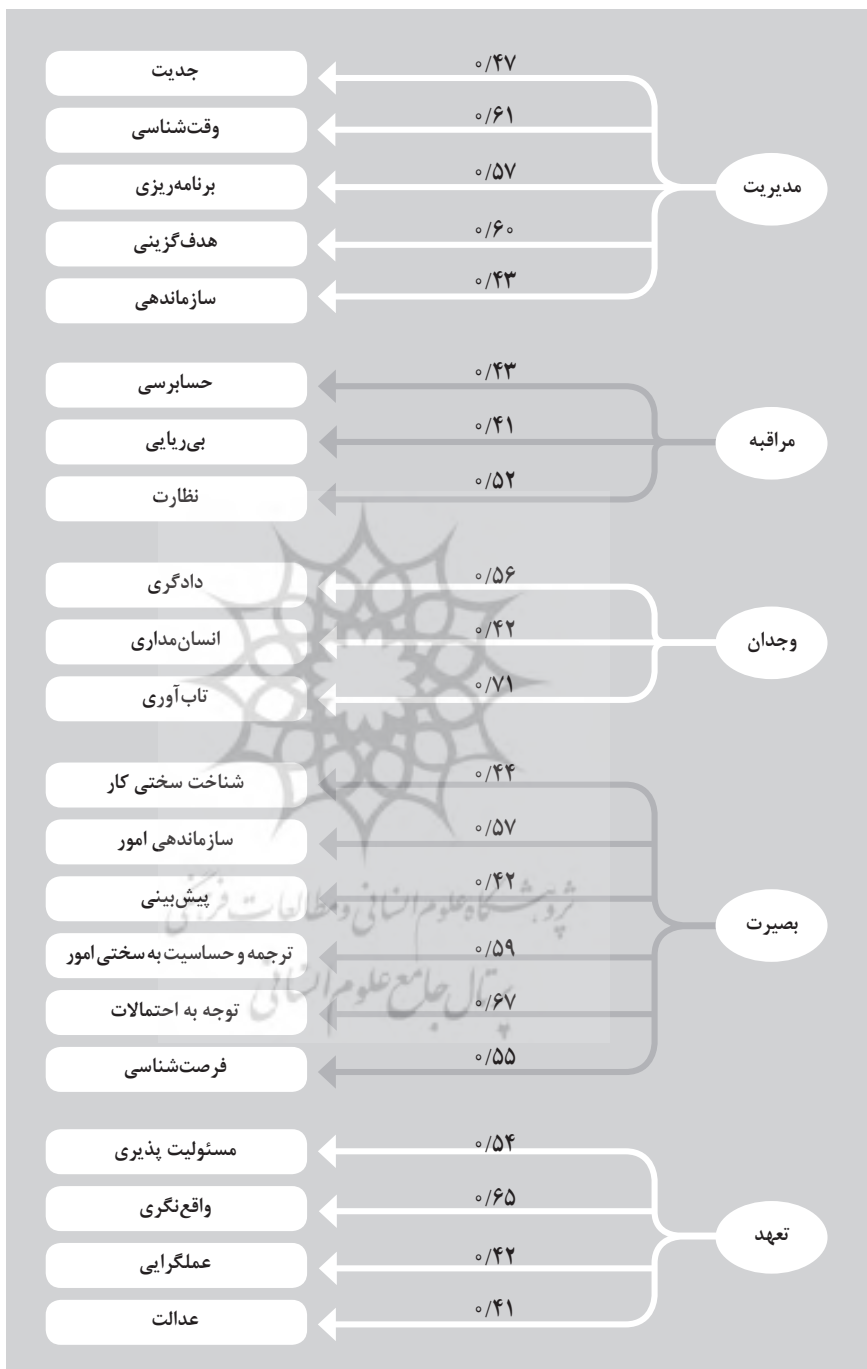
بنابراین لازم بود تا با اعمال برخی اصلاحات (آزاد کردن مسیر تعدادی از گویه‌ها) میزان برازش الگو بهبود یافته و به شاخص‌های مورد قبول نزدیک شود. بدین منظر با نگاهی به بارهای عاملی شاخص‌هایی که دارای بار عاملی کمتر از ۰/۰۳ بودند حذف شدند که در این مرحله حدود ۲ عامل حذف شدند (جدول ۴).

همانطور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود بعد از انجام اصلاحات شاخص‌های برازش کلی مدل همه در وضعیت مطلوبی قرار گرفتند به طوری که مقدار کای اسکوتر نسبی اگر چه قبلاً در دامنه مطلوبی بود با اعمال اصلاحات نیز به مقدار ۱/۸۴ تقلیل یافت و در دامنه بسیار خوب قرار گرفت. همچنین مقدار RMSEA نیز برابر با ۰/۰۵ و قابل قبول بود. سایر شاخص‌ها نیز در دامنه مطلوب بودند.

جدول ۴. شاخص‌های برازش مدل مربوط به تحلیل عاملی تاییدی بعد از اصلاح

الگو	χ^2/df	RMSEA	PNFI	NNFI	CFI	IFI	AGFI
الگوی اصلی (با اصلاح)	۱/۸۴	۰/۰۵	۰/۷	۰/۸	۰/۹۸	۰/۹	۰/۹
مقدار مطلوب	< ۵	< ۰/۰۵	> ۰/۵	> ۰/۹	> ۰/۹	> ۰/۹	> ۰/۸

در مدل تحلیل عاملی تاییدی بررسی شاخص‌های کلی برازش در کنار شاخص‌هایی که وضعیت شاخص‌های منفرد برای هر پارامتر را نشان می‌دهد ضروری است. در واقع با استفاده از این شاخص‌ها پس از انجام تصحیحات و حذف گویه‌های نامناسب الگوی بدست آمده از برازش خوبی برخوردار گردید و در آخر ۵ ملاک و ۲۲ گویه به عنوان الگوی مدیریت زمان از منظر آموزه‌های اسلامی انتخاب شدند (شکل ۴).

شکل ۴. نتایج تحلیل عامل تأییدی

بحث و نتیجه گیری

با توجه به دیدگاه‌های نظری و اهمیت پدیده زمان از منظر اسلامی هدف پژوهش شناسایی مؤلفه‌های مدیریت زمان و اعتبار بخشی آن در میان مدیران مدارس بوده است با مرور مطالعات انجام شده و جستجو در میان منابع مطالعاتی، مقالات علمی، منابع و کتب دست اول و دست دوم در مجامع علمی و منابع اسلامی می‌توان متذکر شد که به طوری جدی و به عنوان مبحثی مستقل به مؤلفه‌های مدیریت زمان از دیدگاه دینی و اسلامی پرداخته نشده و اگر هم شده یا به صورت مختصر بوده و یا با رویکردی متفاوت از رویکرد این پژوهش بوده است براساس یافته‌های پژوهش که براساس مضامین و مفاهیمی که از منابع اسلامی از جمله قرآن و نهج البلاغه دریافت و کدگذاری شد، پنج مؤلفه به عنوان مؤلفه‌های مدیریت زمان شناسایی شدند. این مؤلفه‌ها شامل: مدیریت، تعهد، بصیرت، وجدان‌مداری و مراقبه می‌باشد.

مدیریت: مدیریت فرایند به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی در برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل است (کونتز، اودانل و ویریح، ترجمه محمدهادی چمران، ۱۳۸۰) از مؤلفه‌هایی که در این پژوهش زیر این مؤلفه قرار گرفته شد برنامه‌ریزی است. حضرت علی (ع) می‌فرماید: «بِقَدْرِ الْهَمِّ تَكُونُ الْهَمُومُ». برنامه‌ریزی باید همراه دورنگری و در نظر گرفتن تمام ابعاد موضوع باشد والا از بی‌برنامگی زیان بارتر خواهد بود. همچنین می‌فرماید: «سُوءُ التَّدْبِيرِ سَبَبُ التَّدْمِيرِ» برنامه‌ریزی غیراصولی و نامتناسب موجب هلاکت است (نهج البلاغه، نامه ۴۷).

تعهد: تعهد یعنی این‌که به وعده‌ای که می‌دهیم پایبند باشیم. پس امروز تا فرصت داریم متعهد شویم که عمر عزیزمان را بیهوده سپری نکنیم و از همه لحظات آن درست بهره‌برداری کنیم. برای پی بردن به ارزش زمان و بهره‌بردن از آن بهتر است آن روزی را به یاد آوریم که دستمان از این دنیا کوتاه شده و انگشت حسرت به دندان گرفته و می‌گوییم: «...یا حَسْرَتِي عَلَيَّ مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ...! ای وای بر من که در انجام وظیفه کوتاهی کردم و جانب خدا را فرو گذاشتم» (زمر، ۵۶) و همچنین به یاد آوریم روزی را که آرزوی بازگشت به دنیا می‌کنیم و ملتسمانه می‌گوییم: «قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِي لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا؛ پروردگارا! مرا برگردان شاید بتوانم به تدارک گذشته عمل صالحی انجام دهم» (مومنون، ۹۹ و ۱۰۰).

بصیرت: بصیرت نوعی به‌کارگیری عقل در مسیر هدایت انسان و استفاده از روشنگری آن

است. تعیین هدف و راه‌های رسیدن به آن است که سبب می‌شود مشکلاتی که در تصمیم‌گیری وجود دارد برطرف شود. فردی که برای زندگی خود به مسیرهای رسیدن به اهداف خود توجه کامل نموده، به هنگام تصمیم‌گیری راحت‌تر اقدام می‌کند. امام علی (ع) می‌فرماید: «أصل العزم الحزم و ثمرته الظفر» اصل تصمیم‌گیری، دوراندیشی است و ثمره آن پیروزی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶).

وجدان مداری: وجدان مداری عبارت است از گرایش درونی نسبت به انجام وظیفه شغلی یا شخصی خود به طوری که بدون حضور مشهود یا نامشهود سرپرست خود وظایف یا مسئولیت کار خویش را از نظر کمی کیفی به‌طور تمام و کمال و بدون اسراف در وقت و منابع انجام دهد. فرد وجدان مدار در هر حال به وظیفه‌اش یعنی عبودیت و کسب رضای الهی عمل می‌کند و در هر جا و هر موقعیتی که باشد طوری عمل می‌کند که وظیفه‌اش را به نحو احسن و تمام و کمال انجام دهد. اگر چه به فرمایش امام علی (ع) هر کاری که با خلوص نیت همراه باشد برای خداست (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

مراقبه: مراقبه به معنای حفظ کردن می‌باشد و مراقبت از فکر و عمل خود. یکی از خواسته‌های دین و عقل از انسان و از اساسی‌ترین قدم‌ها در تزکیه نفس و اخلاق حاکمیت و ولایت بر خویشتن است. قرآن کریم به انسان‌ها دستور می‌دهد: «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ...» (مائده، ۱۰۵). ای کسانی که ایمان آورده‌اید مراقب خویشتن باشید.

براساس یافته‌های حاصل پیشنهاد می‌شود آموزش و پرورش با شناساندن مؤلفه‌های مدیریت زمان از طریق اجرای همایش‌ها و کلاس‌های آموزشی و تاثیرپذیری از آن در روند کار و فعالیت‌های شخصی و اجتماعی مدیران و معلمان بتواند سطح کارایی و عملکرد خود و سیستم اجرایی را افزایش دهد. همچنین پیشنهاد می‌گردد در تحقیقات آتی مؤلفه‌های مدیریت زمان از نظر آموزه‌های اصیل ایرانی مورد پژوهش قرار گیرد و با آموزه‌های اسلامی در قالب یک مدل ادغام و ارائه شود.

لازم به ذکر است از محدودیت‌های پژوهش در بخش کیفی تمرکز بر قرآن و نهج البلاغه بوده است و سایر کتاب‌های روایی معتبر از جمله تحف العقول و سایر کتاب‌های روایی معتبر در این مطالعه مورد توجه قرار نگرفته است. در بخش کمی هم اعتباریابی پژوهش بر روی مدیران شهر کارزون صورت گرفته است که در تعمیم یافته‌های آن به دیگر جوامع باید دقت و تأمل نمود.

منابع

قرآن کریم. (۱۳۹۰). ترجمه آیت اله ناصر مکارم شیرازی. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

نهج البلاغه. ترجمه محمد دشتی، تهران: انتشارات اندیشه هادی.

پهلوان، منصور و شریعتی نیاسر، حامد. (۱۳۹۰). مدیریت زمان از دیدگاه امام علی علیه السلام، پژوهش های نهج البلاغه، ۱(۳۱)، ۳۲-۶۸.

تمنایی فر، محمدرضا و قاسمی، المیرا. (۱۳۹۶). اهمالکاری تحصیلی براساس صفات شخصیت و مهارت مدیریت زمان، راهبردهای شناختی در یادگیری، ۵(۸)، ۲۴۴-۲۲۳.

تمیمی آمدی. (۱۳۶۶). غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.

سوسنی، انیسه. (۱۳۷۸). بررسی مقایسه‌ای شناخت مفهوم مدیریت زمان و مؤلفه‌های تشکیل دهنده آن از دیدگاه مدیران دارای رشته مرتبط و غیرمرتبط در میان مدیران ارشد ادارات کل استان خراسان شمالی، پژوهش‌نامه تربیتی، (۱۴)، ۱۲۷-۱۴۸.

جوهری زاده، ناصر. (۱۳۸۴). بررسی ویژگی‌ها و مهارت‌های مدیریت زمان در مدارس راهنمایی شهر تهران و مقایسه آن با وضع مطلوب، ماهنامه دانشور رفتار، ۱۲(۱۲)، ۲۸-۱۳.

حاجلو، نادر؛ عیوضی، خدیجه. (۱۳۹۴). اثربخشی آموزش هوش هیجانی بر مدیریت زمان و خودکارآمدی دانش آموزان، فصل‌نامه مطالعات روانشناختی، ۱۱(۴۴)، ۸۸-۹۸.

سروش، عبدالحمید. (۱۳۸۱). مدیریت زمان راهنمایی استفاده صحیح از وقت برای موفقیت بیشتر در کار و زندگی، تهران: فجر اسلام. صفا، یلدا. (۱۳۸۹). مفهوم زمان، مجله بین‌المللی کورس، ۴۷-۱۰-۲۱.

صمدی، معصومه. (۱۳۸۱). دانش فراشناختی و حل مسأله ریاضی در دانش آموزان دوره راهنمایی با توجه به جنسیت و عملکرد تحصیلی. مجله تازه‌های علوم شناختی، ۴(۱۵)، ۴۲-۴۹.

عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن و شیخ‌زاده، محمد. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، ۵(۱۰)، ۱۹۸-۱۵۱.

غفاری، نصرالله. (۱۳۷۲). مدیریت زمان در سازمان تولیدی، مجله مطالعات مدیریت، ۳(۱۲)، ۸-۱.

قائدمحمدی، محمدجواد و فتاح، ناظم. (۱۳۹۰). رابطه بین کارآفرینی و مدیریت زمان دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (واحدهای منطقه ۱۲). تحقیقات مدیریت آموزشی، ۲(۸)، ۹۱-۱۰۴.

قاسمی، وحید. (۱۳۹۲). مدل‌سازی معادله ساختاری در پژوهش‌های اجتماعی با کاربرد Amos Graphics، تهران: جامعه‌شناسان. کونتز، هارولد؛ اودانل، سیریل و ویرج، هینز. (۱۳۸۰). اصول مدیریت، ترجمه محمدهادی چمران، تهران: مؤسسه انتشارات علمی. مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۱). بحارالانوار، ترجمه جلد ۷۷ بیروت: دار احیاء التراث العربی.

محمدی‌ری‌شهری، محمد. (۱۳۸۳). منتخب میزان الحکمه، حمیدرضا شیخی، تلخیص حمید حسینی. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث سازمان چاپ و نشر.

ملکی، معصومه. (۱۳۹۲). مدیریت زمان از منظر قرآن و نهج البلاغه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده الهیات و معارف، دانشگاه الزهرا. استاد راهنما، پروین بهار زاده.

ناظم، فتاح. (۱۳۸۷). مدیریت زمان مدیران دانشگاه آزاد اسلامی، فصل‌نامه اندیشه‌های تازه در علوم تربیتی، ۳(۳)، ۴۶-۵۲.

هیدوخ، محبوبه. (۱۳۹۱). تأثیر مدیریت زمان بر مدیریت دانش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده مدیریت دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.

Creswell, J.W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Sage Publications.

Given, L.M. (Ed.). (2008). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Sage Publications.

Hu, L.T., & Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55.

King, N., & Horrocks, C. (2010). *Interviews in Qualitative Research*. Sage.

Kline, T.J., & Klammer, J.D. (2001). Path model analyzed with ordinary least squares multiple regression versus LISREL. *Journal of Psychology*, 135(2), 213-225.

Tabachnick, B.G., & Fidell, L.S. (2007). *Using Multivariate Statistics*. Allyn & Bacon/Pearson Education.

Wheaton, B., Muthen, B., Alwin, D.F., & Summers, G.F. (1977). Assessing reliability and stability in panel models. *Sociological Methodology*, 8, 84-136.